

İpçi sınıfının geniş ve dar tanımları

Beyaz yakalıları nasıl gördüğümüz, burjuvazi ve proletaryaya tanımlarının sınıflarının nasıl çizdiğimiz ile yakından ilgilidir. İpçi sınıfının tanımlamanın cazip yollarından biri, ipçi sınıfını üretken emek harcayanlarla sınırlamaktır.

Marks üretken emeği böyle tanımlar: "Üretken emek, kapitalist üretimdeki anlamıyla, sermayenin dediğken kısmıyla dediştirilen ücretli emektir... yalnızca sermayenin bu kısmını (yani, kendi emek-gücünün değerini) yeniden üretmekle kalmaz, buna ek olarak kapitalist için artı-değer üretir."¹⁷ Dolayısıyla üretken emek, artı-değer üreten emektir. Üretken olmayan emek ise, "sermayeyle değil, *doğrudan* gelirle, yani ücretle ya da kârla dediştirilen emektir".¹⁸

Dolayısıyla, üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrım, sermayenin kendini genişletmesine katkıda bulunan emek ile katkıda bulunmayan emek arasındaki ayrımdır. Marks'ın verdiği başlıca üretken olmayan emek örneği, Victoria dönemi İngiltere'sinin en geniş ipçi kategorisini oluşturan, orta ve üst sınıftan insanların kendi gelirleriyle çalıştırdıkları ev hizmetçileridir.

Marks'ın üretken emek ve üretken olmayan emek teorisinden yapılabilecek çıkarımlar tam olarak açık değildir. Ancak teorisinin, *Kapital*'in 2. ve 3. ciltlerinde sunulan biçimiyle en tutarlı görünen yorumuna göre, Marks sadece metallerin üretimine (son tüketim noktasına kadar taşınmaları işlemi dahil olmak üzere) katılan ücretli ipçileri üretken emekçiler olarak görür.¹⁹

Marks örneğin, metallerin dolaşımına (alışın satım, muhasebe, vb) harcanan zamanın sermaye açısından saf maliyeti olduğunu, artı-değer yaratmadığını ileri sürer. Bu faaliyetlere yatırım yapan bir ticari kapitalist başka bir yerde yaratılan artı-değer üzerinde hak iddia eder ve böylece genel kâr oranını düşürür.²⁰ Kapitalist ücretli ipçileri çalıştırırsa, "böylesi bir yatırım ne ürün ne de değer yaratır; üstelik yatırılan sermayenin üretken biçimde işlev görmesinin boyutlarının ölçüde daraltır."²¹ Ancak, malların ulaşımında kullanılan ücretli emek artı-değer yaratır, çünkü "ürünlerin kullanım değeri ancak tüketilmeleriyle gerçekleşir, tüketilebilmeleri için ise ürünlerin mekan dediştirilmesi zorunlu olabilir, yani ulaşım sanayinde ek bir üretim sürecini gerektirebilir."²²

Bu biçimde kavranan üretken emeği ipçi sınıfını tanımlayan emek olarak kabul edersek, o zaman proletaryanın sadece madencilik, imalat ve taşınacılık sanayilerindeki ücretli ipçilerden oluşuyor olması gerekir. Böyle bakıldığında, ipçi sınıfı ondokuzuncu yüzyılın klasik erkek kol ipçileriyle sınırlı kalır.

Bu tam da, bütün beyaz yakalıların ve üretken olmayan bütün kol ipçilerinin (örneğin, çöpçüler ve hastane görevlileri) ipçi sınıfının değil, 'yeni küçük burjuvazi'nin bir parçasını oluşturdıklarını savunan Nicos Poulantzas'ın vardığı sonuçtur.²³ Böyle baktığımızda Amerika Birleşik Devletleri'nde proletarya toplam işgücünün %20'sinden azını oluştururken, 'yeni küçük burjuvazi' %70 gibi bir orana ulaşır!²⁴

Bu yorum, Marks'ın *Kapital*'de izlediği yaklaşımla çelişir. Marks, birçok beyaz yakalı ipçinin de üretken emekçi olduğunda ısrarlıydı. Bu, üretimin giderek toplumsallaşmasının bir sonucuydu:

Tüm emek sürecinin gerçek kaldıraç bireysel ipçi değildir. Aksine, toplumsal olarak birleşmiş emek-gücü ve tüm üretim aygıtını oluşturan rekabet halindeki muhtelif emek-güçleri metallerin doğrudan üretilmesi sürecine çok farklı biçimlerde katılırlar... Bazıları elleriyle, bazıları kafalarıyla, birisi menejer, mühendis, teknolog vb, bir diğeri müfettiş, üçüncüsü kol emekçisi ya da diğer ipçi olarak çalışır. Sayıları gün geçtikçe artan emek türleri üretken emek kavramına dahil olurlar ve bu emeği sarfedenler de üretken ipçiler olarak, yani sermaye tarafından doğrudan sömürülen ve sermayenin üretim ve genişleme sürecine tabi olan ipçiler olarak sınıflandırılırlar.²⁵

Demek ki, Marks'ın tanımladığı 'kolektif ipçi'ye, yani metallerin üretiminde söz konusu olan karmaşık işbölümüne, katılanların hepsi kollarıyla çalışıyor olmasalar da üretken ipçilerdir. Dahası, Marks'ın proletaryayı sadece üretken ipçilerin oluşturduğunu düşündüğünü akla getirecek bir delil de yoktur. Aksine, Marks'ın ticarete çalışanlarla ilgili çözümlemesi (ki Marks'ın bu kişilerin artı-değer ürettiklerini düşünmediğini yukarıda gördük) tam tersi bir sonuca işaret eder. Marks şöyle yazar:

Ticarete çalışan insan bir açıdan ücretli ipçidir. Birincisi, bu kişinin emek-gücü tüccarın dediğken sermayesi ile satın alınır, gelir olarak harcanan parayla değil. Demek ki bu emek-gücü özel hizmet için değil, yatırılan sermayenin genişlemesi amacıyla satın alınmıştır. İkincisi, emek-gücünün değeri ve dolayısıyla ücreti, diğer ücretli ipçilerinkine, yani kendi emek-gücünün ürünüyle değil, özgül emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin maliyetiyle belirlenir.²⁶

Dahası, ticari kapitalistin metallerin dolaşımındaki rolü sayesinde başka yerlerde üretilen artı-değerden aldığı miktar, kendi çalıştırdığı ipçilerin sömürülmesine, yani ücretlerinin yenilenmesi için gerekli olandan daha fazla çalışmalarına bağlıdır:

Bireysel tüccarın kârının büyüklüğü bu süreçte kullanabileceği sermayenin büyüklüğüne bağlıdır, alım satım işlemlerinde ne kadar fazla sermaye kullanabilirse, işyerinde çalışanların karlılığı ödenmemiş emekleri de o kadar fazla olur. Tüccarın parasının sermayeye dönüşmesini sağlayan süreç, büyük ölçüde çalıştırdığı kişiler aracılığıyla yerine getirilir. İşyerinde çalışanların karlılığı ödenmemiş emedi, artı-değer yaratmamakla birlikte, tüccarın artı-değere el koymasını sağlar, ki bu da kendi sermayesi açısından fiilen aynı kapıya çıkar. Dolayısıyla, kendisi açısından bir kâr kaynağıdır.²⁷

Erik Olin Wright'ın ifadesiyle:

Üretken işçiler de, üretken olmayan işçiler de sömürülürler; ikisi de kendilerinden zorla alınmış, karlılığı ödenmemiş emek üretirler. Tek fark, üretken emekte karlılığı ödenmemiş emek zamanına artı-değer olarak el konur; üretken olmayan emekte ise, karlılığı ödenmemiş emek başka yerlerde üretilen artı-değere el koymakta kapitalistin maliyetini düşürür. İki durumda da kapitalist ücret faturasını olabildiğince düşük tutmaya çalışacaktır; iki durumda da kapitalist işçileri daha çok çalıştıracak, üretkenliği arttırmaya çalışacaktır; iki durumda da işçiler kendi emek süreçleri üzerinde denetimden yoksun bırakılacaklardır. Her iki durumda da sömürünün son bulmasının önkoşulu sosyalizmdir. Kapitalist üretim ilişkilerinde üretken olmayan ve üretken emek arasında temelde çıkar farklarına neden olabilecek bir ayrışmanın varlığından söz edilemez.²⁸

Böyle bir mantığı kabullenirsek, proletaryanın yalnızca üretken işçileri kapsayan 'dar' tanımını reddetmemiz gerekir. Ernest Mandel bu geniş tanıma önerir: "Marks'ın kapitalizm çözümlemesindeki proletaryanın belirleyici yapısal karakteristiği, *insana emek-gücünü sattıran sosyo-ekonomik zorlamadır*. Bu durumda proletarya kavramının içine sadece sanayide çalışan kol işçileri değil, aynı temel kısıtlamalara tabi olan bütün üretken olmayan ücretli işçiler de girerler. Aynı temel kısıtlamalar derken kastettiğimin, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmama, geçim araçlarına doğrudan ulaşmama (toprağa asla özgürce ulaşamaz!), emek gücünü az çok sürekli biçimde satmadan geçim araçlarının satın almaya yetecek kadar para bulamamasıdır."²⁹

Mandel'in iddiasına göre "üretken olmayan ücretliler kitlesini (hem ticarethanelerde çalışanlar ve alt düzey hükümet görevlileri, hem ev hizmetlileri) de kapsayan bu proletarya tanımı, kuşkusuz, Marks ve Engels ile onların 'ortodoks' izleyicilerinin: olgun (ama bunamadan önce) Kautsky, Plehanov, Lenin, Troçki, Luxemburg ve diğerlerinin ortaya attıkları tanımdır."³⁰ Bu tanımın, ortodoksluğuna ek olarak, beyaz yakalı çalışanların en önemli kategorilerinin, yani büro işçilerinin konumunu çok iyi biçimde açıklamak gibi bir üstünlüğü de var.

Büro işinin bu yüzyıl içinde geçirdiği dönüşümü burjuva sosyologlar anlatmışlardır. Yüz yıl önce İngiltere'de büro çalışanların büyük çoğunluğu erkekti ve küçük birimlerde (belki bir büroda dört kişi) çalışıyorlardı. Yaptıkları işin niteliği (muhasebecilik, yazışmalar, vb) onları işverenleriyle yakın ve sürekli bir ilişkiye sokuyordu. Charles Booth 1890'da böyle yazıyordu: "Büro çalışanları ile işveren ya da büro çalışanı ile yaptıkları ilişki arasındaki ilişkiler genellikle yakın ve kişisel ilişkilerdir."³¹ Böylesi bir işin gerektirdiği eğitim ("biraz Latince, belki çok az Yunanca, biraz coğrafya, biraz bilim, biraz aritmetik ve muhasebecilik, biraz Fransızca bilgisi"³²) büro çalışanlarının 1870'de ilköğretim zorunluluğunun getirilmesinden sonra bile, kol işçilerinden ayrıyorlardı. Büro işçilerinin bankacılık ve sigortacılık sektöründe çalışan seçkin kesimi, kendilerine "oldukça kibar semtlerde oturma, iyi giyisiler giyme, saygın topluluklara katılma, bazen operaya gitme, eplerine ev işi yaptırmama"³³ olanağı sağlayan bir gelir elde ediyorlardı. Vasıflı bir kol işçisiyle hemen aynı ücreti alan memurlar bile, burjuva ve serbest mesleklerde çalışan orta sınıf 'beyfendiler'inkine öykünen bir yaşam tarzının özlemini çekiyorlardı.

Tablo V³⁴
Büro işçileri 1851-1951

	Toplam işgücü içinde büro çalışanları (%)	Toplam büro çalışanları içinde kadınlar (%)
1851	0.8	0.1
1901	4.0	13.4
1951	10.5	59.6

Tablo V, büro işinin bu yüzyılın ilk yarısında geçirdiği muazzam değişimlikleri göstermektedir. David Lockwood'un belirttiği gibi, "yirminci yüzyılın ortasında... artık "siyah tulumlu" işçiden değil, daha çok "beyaz gömlekli" işçiden bahsetmek gerekir". Lockwood böyle devam eder:

Büronun ortalama büyüklüğü sanayide kolla çalışmayan işçilerin kol işçilerine oranının artmasına ve ticaret, maliye, bölümler ve yönetim alanlarında 'üretken olmayan' işlevlerin çoğalmasına bağlı olarak

artıyordu. Bilimsel yönetim, beraberinde, üretim maliyeti ile pazar talebinin ayrıntılarıyla hesaplanması saplantısını getirmişti. Bilimsel yönetim büroda makineleşmeyi başlattı; büroda makineleşme de yeni tip verilerin kaydedilmesi işlemi çözdü. Sanayideki yoğunlaşma ve ortak girişimlerden kaynaklanan birleşmeler, büro işinin ve personelinin yoğunlaşması ve rasyonelleştirilmesine yol açtı. Sanayi alanında hükümetin işlevlerinin muazzam derecede artması gün geçtikçe daha verimli bir idareyi gerektiriyordu. Ondokuzuncu yüzyılın son döneminde ilköğretim mecburiyetinin getirilmesiyle büro işçilerinin yetiştiği alan da oldukça genişlemiş oldu. Okuma yazma bilen herkes potansiyel bir büro işçisi oluyor, böylece siyah tulumlu işçilerin o güne kadarki tekeli konularıyla kırılıyordu.³⁵

Büro işçilerinin dönüşümüyle ilgili bir endekse bakıldığında, kadın büro çalışanlarının vassıfız erkek kol işçilerine oranla bile çok düşük ücret aldıklarını görüyoruz. Dahası, erkek büro işçileri bile yarı-vassıfız erkek kol işçilerinden daha az kazanmaktadır (bkz. Tablo IV). Bununla beraber, marksist sınıf teorisi açısından daha temel bir özellik, Amerikalı marksist Harry Braverman'ın deyişiyle 'büro işinin sanayileşmesi'dir - başka bir deyişle, büro işlerinin büyük bölümünün yarı-vassıfız, tekrara dayalı ve elle yapılan işlemlerden oluşmaya başlamasıdır.³⁶ Bu süreç, en aşırı noktasında, çok büyük 'büro fabrikaları' ortaya çıkarmıştır (King Vidor, sessiz filmi *Kalabalıklar*'da böyle bir fabrikayı anlatır). Fransız sosyolog Michel Crozier, 1950'lerde bu tür bir kuruluşu, pnömatik iletişim sistemiyle bağlı elli kişilik çalışma odalarında muhasebe makinelerini kullanan, çödü kadın 4.500 işçinin çalıştığı bir kamu hizmetleri bürosunu incelemiştir.³⁷

Büro işçilerinin proletaryanın bir parçası sayılmaması için akla yatkın bir neden yoktur. İşçi sınıfının yapısı, içinde bulunduğumuz yüzyılda dönüşüme uğramıştır. Toplam işgücü içinde üretken işçilerin oranı gerilemiştir (ancak bu oran işçi sınıfının öldüğünü ilan edenlerin iddia ettiğinden çok daha azdır - imalat ve madencilik sektörleri 1911'de İngiltere'de çalışan nüfusun %40,9'unu, 1971'de %38,5'ini istihdam ediyordu ve bu çalışan nüfus 1911-71 yılları arasında altı milyon kadar arttığı için mutlak sayılarda ciddi bir artış olmuştur).³⁸ Bu, emek üretkenliğinde müthiş bir artışın sonucudur. Marks'ın işaret ettiği gibi, "ürün miktarı aynı kalmak koşuluyla, üretken olmayan nüfusa karşı üretken nüfusu ne kadar küçük olursa ülke o kadar zenginleşir. Çünkü üretken nüfusun görece küçüklüğü, emek üretkenliğinin görece derecesini ifade etmenin bir başka yoludur."³⁹ Bir başka deyişle, üretken emekçilerin görece azlığı, eşzamanlı olarak emek üretkenliğinin artışı, sermayenin organik bileşiminin yükselişini ve kâr oranının düşüşünü getiren sermaye birikiminin genel eğiliminin bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Üretken işçilerin oranındaki düşüş, başka tür çalışma biçimlerinin çöğmesiyle eşlik etmiştir. Özellikle kadınlar fiili olarak kolla yapılan işlerden (özellikle tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde), beyaz yakalı büro işlerine ve kamu sektöründeki kol işlerine aktarılmışlardır.⁴⁰ Ancak bu, onların artık işçi sınıfının bir parçasını oluşturmadıkları anlamına gelmez. Üretim araçlarıyla ilişkilerini temel alırsak, hâlâ düzenli olarak emek-güçlerini satmaya zorundadırlar. Yaptıkları iş üzerindeki fiili denetimleri ya çok azdır ya da hiç yoktur. Çok düşük ücret alırlar. Bu açıdan stenolar, kasiyer kadınlar ya da okul temizlikçileri, elleri nasır bağlamış erkek teknisyenler ya da madenciler kadar proletaryanın bir parçasını oluşturur.